

Citation style

Maur, Eduard: Rezension über: Hermann Zeitlhofer, Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald, 1640-1840, Köln, Weimar, Wien: Böhlau, 2014, in: Český časopis historický, 2017, 2, S. 531-535, DOI: 10.15463/rec.864841405

český
časopis
historický

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

německý překlad předchází originálnímu textu latinskému. Považuji to za nepříliš šťastné řešení, neboť jediná logická cesta byla prezentovat oba texty zrcadlově vedle sebe. Důvody, které pro to svědčí, snad ani není třeba uvádět. Doufejme, že se s touto změnou setkáme v příštích svazcích.

Nepostradatelný společný jmenný a věcný rejstřík nemá jednotnou strukturu. Tak jsou-li u S. Daubové knihovny řazeny pod heslo Bibliotheca s konkrétním označením (nikoliv uvedením lokality, v níž se nalézá), v obou Kidermannových svazcích přichází pouhé heslo Bibliotheken bez bližší specifikace. U Daubové pak vypadla některá hesla věcná. U budoucích svazků by bylo dobře, kdyby tu i jinde došlo k větší unifikaci a zejména k přiřazení jednotlivých pojmů k příslušným lokalitám. Třeba k tomu dodat, že rejstříky se týkají pouze úvodu a německého překladu, u něhož je již zmíněný bohatý aparát. V latinském textu je jisté kolísání. Zatímco Kindermann podává hladký text s tím, že aparát (Lectiones) je připojen poněkud neprakticky na závěr, Daubová přidává textové poznámky vsťřícně bezprostředně pod čarou. Všechny svazky doprovázejí rozsáhlé seznamy literatury. Zdaleka se nedubluji, protože v hojné míře je reflektována speciální, zejména italská literatura k jednotlivým lokalitám resp. konkrétním objektům.

Není pochyb o tom, že editoři doslova „objevili“ pramen velké důležitosti, pramen, který zaujme důstojné místo v kategorii cestovních deníků raného novověku. V denících z kategorie vědeckých *Itinera* pak místo z nejpřednějších.

Ivan Hlaváček

Hermann ZEITLHOFER

Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald

Wien – Köln – Weimar, Böhlau 2014, 374 s., ISBN 978-3-205-79565-0.

Vídeňský historik střední generace Hermann Zeitlhofer předložil čtenářům publikaci, v níž se na příkladu jihočeské farnosti Kapličky na panství Vyšší Brod pokouší analyzovat řadu dlouhodobých strukturálních změn probíhajících na (teritoriálně) českém venkově v období od konce třicetileté války do poloviny 19. století. Řadí se tak ke skupině českých historiků a historiček, kteří v poslední době publikovali nebo připravili do tisku práce analyzující podobnou problematiku v jiných mikroregionech, jako jsou panství Štáhlavy (Alice Velková), Frýdlant-Liberec (Dana Štefanová), Chýnov (Josef Grulich), Mělník (Jiří Koumar) nebo Horní Police (Markéta Pražáková Seligová). Jde vesměs o přepracované disertace, reflektující výrazněji než původní texty mezinárodní diskuse k dané problematice. Po vzoru proslulých monografií Petera J. Schlumbohma, Hanse Medicka nebo Davida Warrena Sabeana kombinují jejich autoři kvantitativní analýzu s kvalitativními přístupy, což jim umožňuje „zvalidnit“ statisticky sledované procesy, lépe pochopit motivaci analyzovaného jednání a zároveň získat potřebnou korekci jednostranných až voluntaristických pohledů, které hrozí při výlučném využití kvalitativních metod. Zaměření na jedno panství a v jeho rámci hlubší analýza vybraných vesnic i důkladná kontextualizace jim přitom poskytuje možnost podrobně zkoumat

„v malém“ základní problémy agrárního vývoje v raném novověku a klást si zcela nové, u nás dosud přehlížené otázky.

Zeitlhoferova práce, v původní podobě obhájená roku 2001, mezi nimi patří k nejzdařilejším. V čele autorova zájmu je transfer majetku v rodinách vyšebrodských poddaných, zkoumaný v kontextu širokého spektra měnících se demografických a sociálně-ekonomických poměrů. Důležitým analytickým nástrojem je tu rekonstrukce rodin, široce praktikovaná v historické demografii a na Vyšebrodsku usnadněná existencí speciálních rejstříků k matrikám, tzv. rodových katastrů. Kromě matričních údajů ovšem autor zanesl do své databáze také navzájem propojené údaje pozemkových a výměnkářských knih, katastrů, soupisů poddaných a soupisu obyvatelstva podle víry z r. 1651, čímž získal o každém farníkovi bohatý soubor informací sloužící jako východisko vlastní analýzy.

Vedle výsledků analýzy český čtenář ocení i úvodní pasáž, v níž se autor zevrubně vypořádává s dosavadními teoriemi o mechanismu a významu transferu rolnického majetku, který se stal v poslední době předmětem zájmu řady vědních disciplín. Podle jejich četných představitelů byly regionálně převládající praktiky přenosu majetku rozhodující příčinou řady sociálních a ekonomických jevů. Předpokládá se přitom, že dům a pozemky byly předávány zpravidla v rámci rolnické rodiny, tedy mimo tržní vztahy, což odpovídá rozšířené tezi o subsitučním, nikoliv tržním zaměření rolnického hospodářství. Zvláštní důraz je kladen na rozdíl mezi systémem jednonástupnicví (Anerberecht) a reálným dělením majetku mezi dědice. Prvý měl způsobovat ostrou sociální polarizaci, pomalejší populační růst, zvýšený podíl neženatých a neprovdaných osob, druhý naopak drobení usedlostí a větší intenzifikaci zemědělské výroby. Jak Zeitlhofer ukazuje, jsou přitom přehlíženy regionální varianty dědického práva, ačkoliv se až do konce 18. století zakládalo jen na lokálních zvyklostech a normách. Podle některých novějších studií, jejichž výsledky autor shrnuje, rozdíl mezi oběma systémy neměl zdaleka tak osudové důsledky. Novější studie také varují před zkoumáním dědického práva jen na základě normativních pramenů a před tendencí promítat do minulosti pozdější právní představy. Zdůrazňují zkoumání individuálních rodinných strategií transferu. Kritická revize starších zjednodušujících pohledů je také jedním z hlavních záměrů práce.

Ve farnosti Kapličky, ležící v hornaté oblasti jihovýchodní Šumavy, mělo zásadní ekonomický význam využití lesa a chov dobytka, v 17. a 18. století však docházelo i k dynamickému rozvoji vrchnostenského hospodářství vyšebrodského kláštera. Kdysi zrušené poplužní dvory byly obnovovány a rozšiřovány, což vyvolávalo značný tlak na růst robot, zvláště potažních, které však vždy zůstávaly kombinovány s námezdní prací, vytvářející zdroje obživy pro neustále rostoucí početné vrstvy drobných rolníků a bezzemků (podruhů). Již v polovině 17. století byl počet podruhů a čeledi v dané oblasti neobyčejně vysoký, a to i v mezinárodním srovnání. Podruzi se přitom běžně ženili a nebyli tedy vyloučeni z populačního procesu, jak předpokládají některé hojně rozšířené teorie. Poptávka po těchto kategoriích obyvatelstva byla vytvářena zejména chovem dobytka, těžbou dřeva a domácím plátenictvím, ale i potřebou sezónních pracovníků v selském hospodářství.

Za následujícího trvalého populačního růstu se do roku 1840 počet obyvatel farnosti zvýšil z cca 500 na 1300 osob. V souladu s potřebami vrchnosti se přitom v zásadě

neměnil počet sedláků, přibývalo však bezzemků a drobných rolníků, kteří získávali půdu oddělením malého přídělů od otcovského gruntu nebo vykloučením vrchnostenského lesa, případně od obce. Právě tyto vrstvy provozovaly smíšenou ekonomiku, kombinující námezdní práci (např. při výmlatu nebo v lese), vlastní hospodářství a řemeslo, zvláště lnářství. Důležitý přitom byl postoj vrchnosti. Ta kvůli potřebě potažních robot důsledně bránila snižování počtu selských gruntů jejich drobením, ale přitom běžně tolerovala oddělovat od nich drobné parcely, což umožňovalo sourozencům dědice gruntu založení vlastních nevelkých usedlostí. Řada sourozenců nicméně neměla ani tuto možnost, a pokud nezískala drobný příděl dominikální půdy vykloučením lesa, musela se spokojit s doživotní existencí v podružství. V důsledku růstu populace se přitom šance na založení vlastního hospodářství a zejména získání větší usedlosti sňatkem postupně snižovaly.

Za nedostatku hospodářů po roce 1648 poddaní nejen uzavírali sňatek v nízkém věku, ale bylo také běžné přejít z podružství na selskou usedlost, etablovat se na ní sňatkem apod., s přibývajícím počtem obyvatelstva sňatkový věk vzrůstal a získání usedlosti bylo stále obtížnější až nemožné. Jiným charakteristickým rysem populačního vývoje byla i v tomto období relativně vysoká geografická mobilita obyvatelstva, překračující běžné hranice panství, již vrchnost nekladla překážky, pokud neodporovala jejím zájmům. Srovnáním s novějšími studiemi jiných autorů přitom Zeithofer ukazuje, že šlo o jev v Čechách obecnější, i když lokálně diferencovaný.

Změny majitelů poddanských usedlostí zkoumá Zeithofer díky své dokumentační bázi do nejmenších podrobností. V jeho zorném úhlu se ocitá role vrchností při směně držitele, splátky ceny nemovitosti, nedělitelnost gruntů, délka držby usedlosti, volba nástupce (pohlaví, pořadí narození, vdovy, prozatímní hospodáři). Zjišťuje například, že změna majitele selské usedlosti probíhala spíše za života hospodáře než po jeho smrti, a to buď prodejem cizí osobě, nebo (častěji) převodem na syna. Převod měl formálně rovněž charakter „prodeje“. H. Zeithofer, podobně jako D. Štefanová, v tom vidí svědectví o tržním charakteru rolnického hospodářství. Sám bych se spíše přiklonil na stranu A. Velkové, která upozorňuje, že i při takovém „prodeji“ byly respektovány dědické nároky jednotlivých „nevybytých“ dědiců, a v „prodeji“ vidí spíše pouhý prostředek pro řádné ocenění těchto nároků. Ostatně i Zeithofer dochází k závěru, že nositelem stability venkovského prostředí se stávaly rodinné vazby, například výměnek, který byl podle něho praktikován i v případě nemajetného obyvatelstva, takže nemohl záviset jen na ekonomických faktorech. Cenné je i Zeithoferovo zjištění o postupném upevňování rodinných vazeb ke gruntu, které zejména v 18. století vystřídalo starší spíše „podnikatelský“ poměr k usedlosti, charakterizovaný četnými prodeji mezi nepřibuznými. K podobnému závěru dnes dospívají i další autoři. Konkrétní výzkum v mikrohistorické perspektivě tak ukazuje, jak zjednodušující byly aprioristické představy o věčném sepětí rolníka s půdou, šířené zejména agrárními ideologiemi.

Strategie hledání „hlavního“ dědice byly, jak zjišťuje autor, dosti rozmanité, rozhodně nebyla respektována jednotná pravidla, ale vždy záleželo na rozhodnutí držitele usedlosti, respektujícím vhodnost zvoleného kandidáta. Srovnání s jinými oblastmi přitom

ukazuje, že existovaly značné regionální rozdíly. Zatímco např. v Polabí stejně jako na Plzeňsku byla zjevně dosti striktně dodržována až do josefinských reforem zásada převodu usedlosti na nejmladšího syna, podle dobových (autorem nezmiňovaných) úředních anket v Čechách obecná, ale nedůsledně praktikovaná, v okrajových oblastech s německým obyvatelstvem (Krkonose, Šumava), ale třeba i na Třeboňsku byli spíše preferováni nejstarší synové, ovšem s četnými výjimkami diktovanými zřetelem ke schopnostem jednotlivých dědiců. Bude ale ještě třeba dalších výzkumů, aby bylo možno zaujmout jednoznačnější soudy. Pokud jde o úlohu vrchnosti při převodech, zjišťuje H. Zeithofer, že na Vyšebrodsku vrchnost trvala na nedělitelnosti selských gruntů, ale přitom nebránila oddělování drobnějších přídelů půdy, a při výběru dědice dávala poddaným víceméně volnou ruku. V této souvislosti se autor zamýšlí nad vztahem vrchnosti a poddaných obecněji a dospívá k závěru, že vrchnost měla v řadě ohledů na jednání svých poddaných velký vliv, který však nelze redukovat jen na kontrolu, represe a omezování volného jednacího prostoru poddaných. Ten zůstal i ve zkoumaném období značně široký, zatímco moc vrchnosti se jeví v mnoha směrech jako dosti omezená.

Značnou pozornost věnuje autor sňatkovým strategiím poddaných, což mu umožňuje kriticky se vyrovnat s teoriemi „nik“, stále živými hlavně v německé jazykové oblasti. Tyto teorie, vycházející z tezí ekonoma Gerharda Mackenrotha, předpokládají bez opory v empiricky získaných datech účinnou samoregulaci populačního vývoje agrární společnosti omezenou možností přístupu k vlastnictví rolnické usedlosti, jejíž nabytí údajně bylo předpokladem uzavření sňatku. Empiricky pojaté studie z poslední doby ale dokládají, že sňatek zdaleka nemusel být vázán na nabytí usedlosti a že početná vrstva vesnické chudiny (podruzi) rozhodně nebyla vyloučena z reprodukčního procesu. Ke stejným závěrům dospívá i Zeithofer. Sledováním sňatkového věku autor zjišťuje, že podobně jako v jiných českých regionech i na Vyšebrodsku v průběhu 17. a 18. století věk při prvním sňatku stoupal, přičemž ve farnosti Kapličky byl v českém i mezinárodním srovnání vždy relativně vysoký. Zároveň však tu ve srovnání se západní Evropou jen málokdo zůstal celoživotně svobodný. Jedinou kategorií žijící zásadně mimo manželství byla čeleď, v tomto případě se ovšem jednalo o časově omezený životní cyklus. Naproti tomu z podruhů prožili celý život mimo manželství jen někteří, zatímco velká část vstupovala do manželství, a to bez zřetelné vazby k půdě a domu. Jejich rodiny pak často provozovaly smíšenou ekonomiku a získávaly zdroje obživy střídavě v práci pro vrchnost, námezdní práci v selském hospodářství i provozováním řemesla a domácí výroby.

Samotné selské hospodářství se přitom bez sezónních námezdních pracovníků neobešlo, což vylučuje platnost teorie „nik“ i ve výlučně agrárním prostředí. Pramenné studium nepotvrzuje ani předpoklad, že alespoň dědici usedlosti uzavírali sňatek až poté, co usedlost získali, mnozí se, podobně jako na jiných panstvích (Štáhly), naopak ženili s několikaletým předstihem. Sňatek „vedlejších“ sourozenců přitom nebyl vázán na převod nemovitosti, ale na výplatu dědického podílu, zejména ve formě věna, u dětí z podružských rodin pak souvislost s převodem nemovitosti odpadala a jejich domácnosti měly čistě neolokální charakter. Životní šance „vedlejších“ dědiců autor sleduje do nejmenších podrobností, přičemž zjišťuje jejich zhoršování v průběhu 18. století. Velmi podrobně se zabývá

i výměnkem, jeho náplní i funkcí; z jeho zjištění zaujme zejména to, že výměnek byl často vázán i na drobné usedlosti, což naznačuje jeho význam nejen jako formy sociálního zabezpečení, ale spíše jako formy upevňování rodinných vztahů.

Zeitlhoferova práce si rozhodně zaslouží pozornost našich historiků. Autor se výborně orientuje v rozsáhlé zahraniční produkci a v problémech, kterými se tato produkce zabývá, i jeho znalosti české literatury jsou velmi dobré. Snad mohl prohloubit své poznání přihlédnutím k české etnografické literatuře, z prací historiků pak k monografii Matlasové, která výrazně doplňuje jeho výklad o schwarzenberské politice vůči sňatkům bezzemků, ale obraz, který Zeitlhofer podává, by se tím zásadně nezměnil. V souvislosti s jeho výtkami dosavadní „kontinentální“ literatuře, která podle něho zohledňovala jen přechod usedlosti do rukou hlavního dědice a přehlížela nároky jeho sourozenců, bych jen podotkl, že v české literatuře tomu tak přinejmenším od doby Vladimíra Procházky nebylo a že u nás obecně přijímaná Procházková terminologie (dědění na ideální díly) i jeho podrobný a fundovaný výklad dědické praxe se od německého zjednodušujícího pohledu na „Anerberecht“ značně lišila.

Rovněž tak asi český historik nebude souhlasit s tvrzením, že v jím zkoumané farnosti byla emfyteuze zavedena až v 16. století; ve skutečnosti tu došlo jen k dalšímu zlepšení práva poddaných k půdě rozšířením okruhu dědiců, případně zavedením testamentárního práva. Připomenul bych i to, že v úvahách o poručnicích neploletých dědiců v době na počátku 19. století nelze přehlížet jednoznačné definování plnoletosti Všeobecným občanským zákoníkem z r. 1811. To vše jsou ale jen drobné vady na kráse, nijak nesnižující přínos práce, která si klade celou řadu otázek, na něž v dosavadní literatuře buď nenajdeme odpověď žádnou, nebo jen nedostatečnou, a výrazně mění pohled na celou řadu zásadních otázek českých agrárních dějin. Je to přitom práce mimořádně fundovaná, opírající své závěry o bohatý empiricky zjištěný materiál i o promyšlenou metodiku, přitom v závěrech uvážlivá i přesvědčivá. Výborně se doplňuje s dalšími českými pracemi z poslední doby, které se snaží jít podobným směrem. Je jen třeba litovat, že v rozporu s rostoucím zájmem o tuto problematiku dnes na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde mělo studium agrárních dějin raného novověku od doby Kalouskovy, Kroftovy a Pekařovy vynikající tradici, tento směr bádání zřejmě končí.

Eduard Maur

Eva HAJDINOVÁ

Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století

Praha, Masarykův ústav a archiv AV ČR – Scriptorium 2016, 492 s.,

ISBN 978-80-87782-57-6 (MÚA AV ČR), ISBN 978-80-88013-26-6 (Scriptorium).

Ačkoli není pochyb, že žádná dobrá historická práce se nikdy neobešla bez širokých kontextuálních znalostí, což s sebou mnohdy neslo přímé srovnávání s analogickými případy jinde v Evropě nebo ve světě, komparativní metodologie v užším smyslu – díla explicitně vystavěná výlučně na mezinárodním srovnávání, jehož parametry vycházejí z teoreticky koncipovaných analytických kategorií – se začala množit teprve v posledních dekadách.